

PRESENTACIÓ DE LA SECCIÓ MONOGRÀFICA “2019: ANY INTERNACIONAL DE LES LLENGÜES INDÍGENES”

Carla Amorós-Negre*

Resum

Aquesta secció monogràfica té com a objectiu reunir els experts en estandardització lingüística, tant de la vessant teòrica com pràctica, que han dut a terme diferents experiències en la codificació i l’elaboració de varietats estàndards de les llengües ameríndies. La finalitat és reflexionar sobre com influeix la conceptualització lingüística occidental a l’hora de codificar estàndards escrits en comunitats amb una tradició predominantment oral.

Paraules clau: llengües indígenes; llengües ameríndies; estandardització lingüística; política i planificació lingüístiques.

INTRODUCTION TO THE MONOGRAPHIC SECTION “2019: INTERNATIONAL YEAR OF INDIGENOUS LANGUAGES”

Abstract

This monographic section aims to bring together experts in linguistic standardization, both theoretical and practical, with different experiences in the codification and elaboration of standard varieties of Amerindian languages. The main purpose is to reflect on Western linguistic conceptualization when establishing written standards in communities of primarily oral tradition.

Keywords: indigenous languages; Amerindian languages; language standardization; language planning and policy.

* Carla Amorós-Negre, doctora en filologia hispànica i professora al Departament de la Llengua Espanyola de la Universitat de Salamanca. carlita@usal.es 0000-0001-9974-9748

Citació recomanada: Amorós-Negre, Carla. (2019). Presentació de la secció monogràfica “2019: Any Internacional de les Llengües Indígenes”. *Revista de Llengua i Dret, Journal of Language and Law*, 71, 106-110. <https://doi.org/10.2436/rld.i71.2019.3325>

Aquest any 2019 ha estat batejat per l'Organització de les Nacions Unides com l'Any Internacional de les Llengües Indígenes, una iniciativa que, com no podia ser menys, és acollida amb entusiasme tant per la comunitat científica com pels propis pobles originaris, atès que aporta visibilitat a les llengües, cultures i tradicions indígenes, i posa en relleu la importància del seu manteniment per a l'equilibri ecolingüístic del planeta i per aconseguir una major equitat i justícia social. Des de la Declaració Universal dels Drets Humans el 1948, es va iniciar tot un procés legislatiu per reconèixer els drets humans dels pobles originaris al manteniment de la seva idiosincràsia lingüística i cultural (article 27 dels Pactes internacionals de drets humans, 1966; Convenció 169 de l'Organització Internacional del Treball relativa als pobles indígenes independents, 1989; la Declaració universal dels drets lingüístics, 1996; Proclamació del 21 de febrer com a Dia Internacional de la Llengua Materna, 1999; Llei general de drets lingüístics dels pobles indígenes, 2003; Declaració de les Nacions Unides sobre els drets dels pobles indígenes, 2007, etc.).

Es tracta de benintencionades iniciatives i mesures necessàries per a promoure la pau lingüística i la convivència social entre els pobles, incentivar el multilingüisme i alertar sobre la necessitat de revertir els processos de desaparició i mort de llengües, molt accelerats per la dinàmica homogeneïtzadora de la globalització (Crystal, 2000; Krauss, 1992; Nettle i Romaine, 2000). Indubtablement, la situació és d'extrema gravetat, ja que el 75% de llengües indígenes té menys de 10.000 parlants (Banco Internacional de Reconstrucción y Fomento, 2014: 26), una desaparició lingüística impulsada per causes diverses, des de catàstrofes naturals a genocidis, colonialismes o polítiques de subordinació i assimilació lingüísticocultural (cf. Austin i Sallabank, 2011). És també conegut que un dels factors determinants en la desaparició i la vulnerabilitat dels idiomes indígenes és el canvi lingüístic dels mateixos parlants cap a una llengua dominant amb més capital lingüístic que pugui atorgar als parlants majors possibilitats d'ascens econòmic i de benestar social (Bourdieu, 1991), una qüestió que explica en molts casos la interrupció de la transmissió intergeneracional de la llengua originària (Fishman, 2001).

Molts lingüistes, antropòlegs i activistes es mostren, per tant, escèptics davant l'impacte de les declaracions *de iure* en la posada en marxa de veritables polítiques que *de facto* acabin amb els processos de minorització i substitució lingüístiques i el privilegi d'unes poques llengües occidentals. No es pot obviar que la discriminació lingüística que encara pateixen les comunitats indígenes no pot deslligar-se de les mesures polítiques que han de ser implementades per aconseguir una igualtat de drets real i una autonomia per als pobles indígenes en l'exercici d'uns drets lingüístics, però també polítics i socials en l'administració del territori, la gestió dels recursos naturals, l'accés a la propietat, etc.

Va ser sobretot a partir de la dècada dels noranta del segle XX quan els moviments polítics i socials de les comunitats indígenes van cobrar més força i moltes van reivindicar la normalització de les seves llengües i l'ocupació en espais públics com l'Administració, l'educació o els mitjans de comunicació. Referent a això, no és tampoc baladí emfatitzar la importància que en els processos de revitalització lingüística té en l'actualitat l'activisme digital (Llanes Ortiz, 2016), és a dir, l'ús de les tecnologies de la informació i de la comunicació, per visibilitzar les diferents llengües i els pobles indígenes i combatre així l'estigma de les llengües indígenes com a deficitàries i no aptes per a la modernitat. És precisament en aquest àmbit on cal prestar molta atenció a les escriptures vernacles autogenerades *bottom-up* pels mateixos parlants, els quals desitgen en ocasions posar en qüestió la norma estàndard codificada i reivindicar l'escriptura de la seva llengua en varietats no normalitzades (Cru, 2015), un tema que entra de ple en l'objectiu d'aquesta secció temàtica, la gestió lingüística a ecologies lingüístiques alienes a les *standard language cultures* occidentals (Milroy, 2001) i la relació entre les dimensions oralitat-escripturalitat a les comunitats indígenes. Referent a això, el número es dedica, en particular, a les llengües indígenes d'Iberoamèrica, on la planificació lingüística ha estat condicionada, en la majoria d'ocasions, per una conceptualització lingüística occidental. Es tracta d'una regió que, des dels processos emancipadors, ha oblidat els pobles indígenes i les seues respectives llengües en els diferents projectes de construcció nacional. El propòsit principal és, doncs, indagar en els processos de regulació idiomàtica en les societats indígenes ameríndies i analitzar les actituds ambigües que es mostren cap a l'escriptura i la seva apropiació en les diferents comunitats etnolingüístiques, així com en els controvertits processos de normalització lingüística implementats. En efecte, no és d'estranyar que la creació d'una varietat estàndard, concepte d'arrel occidental molt vinculat a la varietat escrita i codificada d'una llengua (Joseph, 1987), sigui problemàtic en societats de tradició primàriament oral. Així doncs, amb l'anàlisi i la reflexió crítica de diverses experiències en l'escripturalització, codificació i elaboració de

varietats estàndards de llengües ameríndies, es pretén contribuir al debat sobre l'estandardització lingüística i en quines condicions i sota quins pressupòsits pot afavorir la revitalització de les llengües.

Seguint l'*Atlas sociolingüístic de pueblos indígenas en América Latina* (Sichra, 2009), és l'Amazònia la regió que presenta major índex de diversitat lingüística amb més de 300 comunitats etnolingüístiques —d'un total de 533—,¹ seguida de la zona mesoamericana. Mèxic, Guatemala, el Perú i Bolívia són els països que concentren el major nombre de població indígena (més del 75%) i són, en ordre decreixent, quítxua, náhuatl, aimara, maia yucatec i ki'che' les llengües que compten amb un major nombre —milions— de parlants. En aquest sentit, el primer dels articles de la secció temàtica, “**Estandarización y revitalización de lenguas amerindias. Funciones comunicativas e ideológicas, expectativas ilusorias y condiciones de la aceptación**”, del professor Klaus Zimmermann, examina la ideologia que comporta l'estandardització lingüística tant en la història europea com en la seva transferència a l'àmbit iberoamericà. S'analitzen les funcions de les varietats estàndards de les llengües ameríndies, així com les condicions d'acceptació per als seus usuaris en el marc de les situacions de contacte lingüístic amb les llengües dominants, espanyol i portuguès.

La segona contribució, “**Divided we stand, unified we fall? The impact of standardisation on oral language varieties: a case study of Amazonian Kichwa**”, està a càrrec de les doctores Grzech, Ennis i Schwarz. La família lingüística quítxua és aglutinant i transfronterera, parlada majoritàriament en set països (l'Argentina, Bolívia, Colòmbia, Xile, l'Equador, el Perú i el Brasil) per parlants que es xifren de 8 a 12 milions (cf. Coronel-Molina i McCarthy, 2016). El quítxua o kichwa està reconegut per la Constitució² equatoriana de 2008 com a llengua oficial de relació intercultural i s'ensenya a l'Amazònia equatoriana a les escoles bilingües dels territoris on la majoria de la població és bilingüe kichwa-espanyol.

A través d'un estudi etnogràfic realitzat a la vall del Napo (l'Equador), Grzech, Ennis i Schwarz analitzen els efectes de la implementació de la varietat estàndard del quítxua unificat, elaborada en els anys 80 del segle XX a partir de les varietats andines, en les actituds i hàbits lingüístics dels parlants del kichwa amazònic. Es posa en relleu que el foment d'aquesta varietat estàndard està tenint efectes adversos per a la vitalitat de les varietats no-estàndards regionals, fonamentalment orals, del quítxua de les províncies de Napo, Pastaza o Orellana (cf. Hornberger i King, 1996; Hornberger i Coronel-Molina, 2004).

Per la seva banda, la professora Sagi-Vela es dedica en l'article “**El mixe escrito y el espejismo del buen alfabeto**” al problema de l'acceptació per part dels parlants d'un determinat sistema gràfic per a la representació de la seva llengua, així com a la dimensió ideològica que aquest procés comporta. La llengua mixe o ayuuk pertany a la família mixe-zoque i compta amb uns 90.000 parlants. La situació del mixe en l'estat d'Oaxaca (Mèxic) és la que centra l'atenció de la doctora Sagi Vela, província en la qual l'idioma és també vulnerable, però en menor mesura que en altres zones, com el golf de Mèxic, perquè té major vitalitat i es transmet intergeneracionalment (Díaz Couder, 2009: 843). El treball analitza les dificultats que s'han trobat des dels anys setanta del segle XX per consensuar un alfabet unificat amb el qual permetre una possible estandardització de la llengua mixe. La doctora Sagi-Vela posa en relleu les discrepàncies sorgides al voltant de l'elecció de les grafies i les lluites de poder de les diferents comunitats mixes en el procés d'apropiació i sistematització de l'escriptura.

L'última contribució de la secció temàtica, “**Dinámicas normativas y traducción e interpretación jurídicas de lenguas indígenas**”, de la professora Schrader-Kniffki, es localitza també a Oaxaca, que destaca per ser l'estat mexicà que disposa de més llengües indígenes (zapoteca, mixtec, mazatec, mixe, muzgos, chatino, chinantec, figa, xontal, cuicatec, huave, ixcatec, náhuatl, popoloca, triqui i zoque) (Barabas, 2004) i en el qual el percentatge de població indígena és més alt en relació amb la població total (Canedo Vásquez, 2008: 403). Des de l'aprovació de la Llei general de drets lingüístics dels pobles indígenes de 2003, les pràctiques de traducció de llengües indígenes a Mèxic adquireixen un estatus oficial i el treball de la doctora Schrader-

1 Com sol passar amb els recomptes lingüístics, és difícil obtenir dades fidedignes i homogènies sobre el nombre de pobles i llengües indígenes. A la dificultat per establir una distinció clara entre llengües independents o varietats d'un mateix diasistema, la diversitat glotonímica o el desconeixement de la situació lingüística de determinades zones, s'uneix la diferència de criteris en la delimitació de l'etnicitat dels parlants de llengües indígenes, la falta de disponibilitat de dades de censos nacionals, així com la pròpia identificació de la persona indígena, una qüestió que mereixeria molta més atenció que la que ara hi podem prestar.

2 Per a una visió panoràmica del reconeixement oficial de les llengües indígenes d'Iberoamèrica, cf. Zajicová (2017).

Kniffki posa en relleu com són aquests processos de traducció i interpretació en una societat plurilingüe com l'oaxaquenya i com es duen a terme les pràctiques traductològiques per part de la població indígena.

Referències bibliogràfiques

- Amorós-Negre, Carla, López García, Ángel, i Zimmermann, Klaus. (2017). Las comunidades indígenas en Iberoamérica: desafíos para la política y la planificación lingüísticas. Introducción. *Onomazein*, número especial "Las lenguas amerindias en Iberoamérica: retos para el siglo XXI", 1-15. <https://doi.org/10.7764/onomazein.amerindias.01>
- Austin, Peter K., i Sallabank, Julia (eds.). (2011). *The Cambridge handbook of endangered languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Banco Internacional de Reconstrucción y Fomento. (2014). *Los pueblos indígenas en América Latina. Balance político, económico y social al término del Segundo Decenio Internacional de los Pueblos Indígenas en el Mundo*. Washington: Grupo Banco Mundial.
- Barabas, Alicia. (2004). Un acercamiento a las identidades de los pueblos indios de Oaxaca. *Les Cahiers de Amérique Latine. Histoire et Mémoire*, 10. Consultat a <http://journals.openedition.org/alhim/105>
- Bourdieu, Pierre. (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- Canedo Vásquez, Gabriela. (2008). Una conquista indígena. Reconocimiento de municipios por usos y costumbres en Oaxaca (México). Dins Alberto Cimadamore (comp.), *La economía política de la pobreza* (p. 401-426). Buenos Aires: CLACSO. Consultat a <http://bibliotecavirtual.clacso.org.ar/ar/libros/clacso/crop/cimada/Vasquez.pdf>
- Coronel-Molina, Serafín, i McCarthy, Teresa (eds.). (2016). *Indigenous language revitalization in the Americas*. Nova York, Londres: Routledge.
- Cru, Josep. (2015). Language revitalisation from the ground up: promoting Yucatec Maya on Facebook. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 36(3), 284-296. <https://doi.org/10.1080/01434632.2014.921184>
- Crystal, David. (2000). *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Díaz Couder, Ernesto. (2009). La reproducción social de las lenguas indígenas. Dins Judit Bokser Liwerant i Saúl Velasco Cruz (eds.), *Identidad, sociedad y política* (p. 397-424). México: UNAM.
- Fishman, Joshua A. (2001). *Can threatened languages be saved? Reversing language shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Hornberger, Nancy H., i King, Kendall A. (1996). Language revitalisation in the Andes: can the schools reverse Language shift?. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 17(6), 427-441. <https://doi.org/10.1080/01434639608666294>
- Hornberger, Nancy H., i Coronel-Molina, Serafín M. (2004). Quechua language shift, maintenance, and revitalization in the Andes: the case for language planning. *International Journal of the Sociology of Language*, 167, 9-67. <https://doi.org/10.1515/ijsl.2004.025>
- Joseph, John E. (1987). *Eloquence and power: The rise of language standards and standard languages*. Londres: Frances Pinter.
- Krauss, Michael. (1992). The world's language in crisis. *Language* 68(1), 4-10. <https://doi.org/10.1353/lan.1992.0075>
- Llanes Ortiz, Genner. (2016). Investigando proyectos digitales en torno a las lenguas indígenas de América Latina. *Linguapax Review*, 4, 29-38.

- Milroy, James. (2001). Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics*, 5(4), 530-555.
- Nettle, Daniel, i Romaine, Suzanne. (2000). *Vanishing voices: the extinction of the world's language*. Oxford: Oxford University Press.
- Sichra, Inge. (coord.). (2009). *Atlas sociolingüístic de pobles indígenes en Amèrica Latina*. Cochabamba: Funproeib Andes.
- Zajícová, Lenka. (2017). Lenguas indígenas en la legislación de los países hispanoamericanos. *Onomázein*, número especial "Las lenguas amerindias en Iberoamérica: retos para el siglo XXI", 171-203. <https://doi.org/10.7764/onomazein.amerindias.10>